

СВОБОДА БУТИ СОБОЮ АБО «ЧОЛОВІКИ НЕ ПЛАЧУТЬ»: ДО ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРИ ГЕНДЕРНОГО ВИХОВАННЯ

Камардаш Н., Істомін І.

*Балаклійська філія Комунального закладу
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради*

Іноді ми дійсно продовжуємо не звертати уваги на те, як побудований і протікає наш дискурс, як характеризуються наші комунікативні процеси та організований простір, де відбуваються ці комунікації (на роботі, вдома, під час навчання, серед друзів). Але існує багато досліджень, направлених на аналіз співвідношення мови та свідомості, дискурсивних практик та поведінки і т.п. Автори цих досліджень та їх результати вже багато разів цитувалися та аналізувалися в різноманітних публікаціях, а сама проблема становлення особистості лише продовжує актуалізуватися в умовах сучасних трансформацій та соціальних змін. Дійсно, позначаючи для себе світ, «обмовляючись по Фройдю», формулюючи цілі, ми демонструємо своє ставлення до певних речей і подій буття, в тому числі, й щодо «вічного» питання статі, реалізуючи засвоєні норми, стереотипи та звички. Так, за останні роки проблема гендерної рівності, що викриває факти дискримінації та порушення прав людини, набула великого значення на всіх рівнях міжнародної політики: уряди, бізнес-кола, громадські організації і рухи, освітні ініціативи, профспілки тощо. Прийнято та ініційовано прийняття чи ратифікацію багатьох правових актів, в тому числі, й в Україні, але, як відомо, великі зміни починаються з окремих людей. Можна прийняти безліч «правильних» законів, але на рівні звичайного, повсякденного, міжособистісного вони не спрацюють, бо необхідно, щоб прийняті «на горі» рішення були актуальними та сприймалися як важливі звичайними громадянами.

Отже, в представленому дослідженні нами була здійснена спроба аналізу процесу виховання, як вихідного в соціалізації особистості, та його наслідки для формування гендерних установок дорослого життя. При цьому, основний фокус дослідження – це чоловіча гендерна соціалізація та сприйняття чоловіків (як жінками, так і чоловіками) в сучасному суспільстві. Така ідея виникла не

випадково, бо говорячи про рівність, необхідно не вдаватися до «перекосів» при аналізі, а висвітлювати проблему об'єктивно, враховуючі всі можливі факти і ситуації.

Виховання починається у родині, в колі тих, хто знаходиться поруч найчастіше, продовжується в закладах виховання та освіти, має свої особливості на кожному віковому етапі людини, але триває все життя: нас виховують вимоги та умови роботи, сімейні обов'язки, ЗМІ та навіть сусіди, на думку яких ми звертаємо увагу. Отже, виховний вплив має не тільки спілкування, але й підручники, книжки, плакати, дизайн та архітектура приміщення, асортимент товарів та невербальні сигнали. В усьому цьому просторі опиняється новонароджена людина, яка перші роки свого життя ретельно спостерігає за всім, що в ньому відбувається. Так, на думку дослідників, в середньому до трьох років (дехто називає вік до року, дехто саме три роки) дитина ще не відчуває себе ані хлопчиком, ані дівчинкою, розуміється на цьому згодом, але протягом всього дитинства фіксує соціальні ролі в їх повсякденному прояві через вчинки, дії, вислови та вербальні позначення. Однією з перших, хто заговорив про «нав'язування» статі, стала відома американська філософія, квір-теоретик, феміністка Джудіт Батлер, яка в своїй книзі «Gender Trouble» у 1990 році перевернула уявлення суспільства про гендер, відкрив тим самим нові горизонти для дослідження людської ідентичності. Вона ввела термін «перформативність», через який намагається показати гендер не як задану характеристику людини, а як те, чим вона стає протягом свого життя, включаючись в різну культурну реальність. Батлер зауважила на тому, що саме тіло не є стійким фактором для позначення гендерної належності, що неможна жити, обмежуючи себе поняттями «чоловік» та «жінка», через те, що ці поняття не стійкі і «гендера із самого початку ні в кого немає». Дослідниця каже, що гендер, крім іншого, залежить і від вільного вибору людини, а тому необхідно вміти протистояти насильницькому нав'язуванню певних стереотипів, особливо це актуально для гендерно-некомфортних людей. Вікіпедія подає нам таке трактування цього поняття: це ті люди, які «часто виявляють відмінну від типової «чоловічої» та «жіночої» гендерну поведінку (у зовнішності, стилі спілкування, виборі занять тощо) люди, котрі не вкладаються у схему, що передбачає виключно чоловічу чи жіночу стать і гендер: небінарні та квіри, наприклад, бігендерні, агендерні,

інтерсексуальні люди тощо. Особливим випадком є трансгендерність та традиція крос-дресінгу (зокрема, в мистецтві: як травесті, дрег-квін)». Отже, це всі, хто «можуть відхилятися від мейнстрімних гендерних ролей, породжених та підтримуваних гетеросексуальним суспільством» [12].

Д. Батлер в своїх міркуваннях вступає в полеміку з таким видатним інтелектуалом ХХ ст., як Мішель Фуко, який один з перших пов'язав гендер, сексуальність і владу. На його думку, в суспільстві все підкорено владним законам, навіть там, де ми цього не очікуємо. Реалізувати певні владні амбіції і цілі можна через гендерне домінування, як приклад – патріархальне суспільство. В своїх працях Фуко доводить, що стать є об'єктом контролю і підкорення протягом всієї історії, але особливо – з 17 ст., коли навіть біологічні аспекти статі набувають соціального характеру, що доводить їх культурну обумовленість. Владні відносини реалізуються через гендер в процесі дискурсу, способів інтерпретації з наголосом на значущості певних проблем чи речей. Такі практики інституалізуються, закріплюючись на формальному рівні, і навіть інститут освіти є потужним засобом продукування відповідних дискурсивних практик. Через відтворення певних «істин» про сутність статі, освіта (як і право (вироки і тюрми), медицина (діагнози і божевільні), мистецтво і т.д.) фіксує її прояви, надаючи їм оцінки, розділяючи на «правильні» і «неправильні» [6, с 479].

Говорячи про дискурс, як мовний акт, згадується відома гіпотеза Сепіра-Уорфа (гіпотеза лінгвістичної відносності), розроблена ще у 30-ті роки ХХ ст., основна її ідея в тому, що «формування думок – це не незалежний процес, строго раціональний у старому розумінні цього слова, але частина граматики тієї чи іншої мови і різниться у різних народів у одних випадках несуттєво, в інших – дуже суттєво, так само, як граматичний склад відповідних мов». Отже, Бенджамін Лі Уорф та його вчитель Едвард Сепір вважали, що структура тієї чи іншої мови визначає структуру мислення і спосіб пізнання навколишнього світу її носіїв [2].

Виходячи з усього вищевикладеного, дитина від початку своєї соціалізації зазнає потужного впливу традицій, уявлень і переконань оточення, невідповідність яким викликає незадоволення та навіть покарання. Нам стало цікаво, що пропонують Інтернет-ресурси для батьків з приводу виховання своїх малолітніх синів, які дають настанови, рекомендації та зробити невеличкий

«семантичний аналіз» текстів. Ось, що у нас вийшло: за результатами теги «виховання хлопчиків» інтернет-пошук Google на першій сторінці системи видав кілька посилань з відповідними назвами, ми проаналізували шість з восьми запропонованих. Багато наданих порад насправді є досить слухними і корисними, але є одне «але»: п'ять з шести сторінок починалися з установки на чітке розділення виховання хлопчиків і дівчаток. Наприклад: «Виховання хлопчиків і дівчаток відрізняється принципово. Це легко пояснити на прикладі виховання доброти. Якщо ми виховуємо в дівчинці доброту, то маємо на увазі чуйність і здатність співчувати. Цього достатньо. Але доброта хлопчика повинна бути конструктивною і виражатися діями. Чоловікові не потрібно нікого жаліти. Він зобов'язаний допомогти! Це дві різні доброти і вимагають кардинально різних підходів у вихованні дитини, залежно від її статі» [4].

Наступна сторінка: «Вітаємо - тому що здійснилася ваша мрія, адже бажана дитина – щаслива дитина. Співчуваємо – тому що ви тепер розв'язуватимете досить складну проблему виховання майбутнього чоловіка, який повинен відповідати певним уявленням суспільства про «справжнього чоловіка». З одного боку, він повинен бути сильним, мужнім, спроможним утримувати сім'ю, а з іншого – ніжним та емоційно чуйним – щоб її зберегти» [1]. І далі: «Хочу бути пожежним» – чудово! Купуйте іграшки, книжки і замальовки в тему. А через 2 місяці «хочу бути художником» – і це теж круто! Знову купуйте, і знову по темі. А ще через півроку – інженером. І так далі. Це нормально, по-справжньому він визначиться тільки років до 18-20» [9].

«Чоловіча культура відрізняється від жіночої і якщо хлопчик прагне їй слідувати, має сенс поважати його прагнення. Наприклад, якщо хлопчик побився з ким-небудь, він має на це право. Немає сенсу його лаяти чи карати – бійки для хлопчиків це не тільки ворожнеча. Це ще й спосіб встановити контакт, пред'явити себе, зайняти якесь місце в колективі. Загалом, не страшно, якщо хлопчик б'ється. Хлопчик же!» [3], – ось таку пораду розуміти «чоловічу культуру» дає сімейний психолог на своїй авторській сторінці.

Отже, майже в усіх зазначених прикладах (нагадуємо, що це аналіз лише однієї пошукової Інтернет-сторінки) проявляється чітка дихотомія «чоловіче-нечоловіче», фігурує вислів «справжній чоловік», пропонується перелік професій, в яких чомусь немає, наприклад, перукаря та бійка розцінюється як суто «чоловіча історія», обов'язковий елемент «чоловічої культури». З одного

боку, нам важко побачити тут якесь порушення, щось незвичне, бо ми самі виховувалися в подібних категоріях і продовжуємо чути такі поради в своїй життєвій практиці. З іншого боку, тут наявна проблема, навіть коли далі йдуть рекомендації типу «дозвольте бути хлопчику собою», «дозволяйте йому робити хатню роботу», «ставтеся як до рівного», поряд з якими – «повинен бути приклад – інший чоловік», «хлопчик повинен вчитися мужності», відчувається латентна керованість, змушення «хотіти того, що не можна не хотіти». «Одним – бантики й ляльки, іншим – «козаки-розбійники» і штанці. Уже з народження хлопчики і дівчатка відрізняються між собою, і не лише будовою статевих органів», – читаємо на одній зі сторінок, а далі йде інтерв'ю з медичним психологом: «На гендерну поведінку хлопчиків більше звертають увагу, – каже медичний психолог, доцент кафедри педіатрії та дитячих інфекційних хвороб Буковинського державного медичного університету Наталя Богуцька. – Тобто від них частіше очікують «чоловічого» поводження, ніж від дівчаток – «жіночого»... Якщо ж хлопчик поводиться «як манірна панночка», дорослі неодмінно почнуть нагадувати йому: «Чоловіки не рюмсають! Чоловіки не хворіють! Чоловіки не скаржаться!». Між іншим, і рюмсають, і хворіють, і скаржаться, адже вони – не бездушні роботи. Тому постійно повторюючи ці твердження, батьки ризикують замість сильного чоловіка виростити холодного егоїста, котрий не здатен говорити про свої почуття» [8]. В даному уривку ми бачимо чіткий натяк на сексизм, який активно проявляється в мові. Зазвичай більшість дискурсів щодо сексизму спрямовані на дискримінацію жінок, але існує і так званий «зворотній сексизм».

У 2012 році Девід Бенатар видав свою книгу «Другий сексизм», в якій зауважив на тому, що до проблеми дискримінації чоловіків ставляться не достатньо уважно, хоча вона існує. Далі він підтверджує це кількома прикладами (армія, опіка над дітьми, фізичне і сексуальне насилля, фінансування лікування хвороб, тривалість життя, служба в армії та інше), деякі з них зазнали критики, але тема набуває популярності і сама проблема – поширення вимог її дослідження. Так, Уоррен Фаррелл також підтримує ідею захисту чоловіків, пройшовши шлях від фемініста до прихильника ідей «другого сексизму», він виступає за справжню гендерну рівність.

Наступна частина нашого дослідження пов'язана з простим «тестом»: ми розмістили на нашій сторінці у Фейсбук фото і попросили написати одним

реченням у коментарях хто що бачить на ньому. Були очікувані дещо символічні відповіді («вірність», «дружба»), та лише одна - «Людина спілкується з другом – собакою». Так, на фото були силуети (на фоні заходу сонця) людини з довгим волоссям, яка торкається собаки, що дивиться на неї. Така ідея виникла під впливом результатів подібно описаного вище моніторингу сторінок щодо виховання хлопчиків на англійських сайтах, в яких виявилось багато цікавої інформації щодо подібних досліджень і спостережень, результатів гендерних опитувань населення та від батьків хлопчиків також. На одній такій сторінці тато розповідає про свого трирічного сина, який дивиться у вікно і каже «Ця людина в червоній куртці має собаку», батько дивиться і бачить дівчину, що вигулює свого пса. *«Людина виявилася жінкою, але я не хочу, щоб стать завжди була його першим і найголовнішим способом розуміння людей»* [11].

Далі тато Micaiah Toub наводить приклади відомих досліджень щодо гендерного виховання. Так, дослідниця з гендерних питань Крітсі Спірс Браун, автор книги «Parenting Beyond Pink and Blue», говорить про те, що діти засвоюють стать, але не народжуються з відповідними установками. Так, якщо хлопчик чує певні висловлювання, в яких позначається стать як головний атрибут (а це практично відбувається постійно), хлопчик буде прагнути стати кращою версією своєї статі, навіть, якщо для цього прийдеться визнавати дівчат гіршими, звертаючи, таким чином, значну увагу на відмінності. Іншими словами, визначення гендера як первинного, слугує лише закріпленню стереотипів, більшість з яких мають негативні наслідки. Далі Браун розповідає, як в одному з дитячих закладів дослідники з Університету Пенсільванії попросили вихователів одної групи два тижні робити стать менш помітною, замінюючи, наприклад слова «дівчата» та «хлопці» на «діти» та в інший спосіб, а в іншій залишили все звичним. Виявилось, що група дітей, де постійно нагадували про стать, використовувала більше стереотипів для опису хлопців та дівчат та менше цікавилася грою з групою дітей протилежної статі. Дослідниця також звертає увагу на мову книг, які батьки читають своїм дітям, зауважуючи на тому, що дорослі не розуміють, що діти, відчувши відповідні відмінності, вирішують, що так буде завжди [11].

Отже, результати нашого «тестування» такі: з 6 відповідей (усього їх було 14 за 1 день), де містився буквальный опис картинки, у 5 визначалася стать і це

була дівчина. До речі, всі назвали собаку собакою, хоча у собак також є стать. Тобто, у даному випадку 83 % побачили у силуеті з довгим волоссям, що ніжно торкається собаки дівчину. Але, там не було кольору, обличчя, спідниці, хіба хлопець не може мати довге волосся? І ще – дівчина може одягнути брюки, силует у спідниці взагалі не залишив би шансу позначити його як «хлопця». Цікавий факт, але й «людиною» силует особи у платті також, напевно, ніхто б не назвав. Щоб підтвердити цю гіпотезу, ми знову звернулися до Google, але тепер задали «людина із собакою» і подивилися фото і малюнки. Результат: на всіх були зображені особи чоловічої статі.

Якщо мандрувати далі в аналізі виховання, то школа стає предметом активних гендерних досліджень приблизно з середини ХХ ст., коли Р. Холл та Б. Сендлер провели дослідження освітніх комунікацій і звернули увагу на примат маскулінності у засобах спілкування [10]. З того часу багато зусиль було направлено на досягнення рівноправ'я, але процес триває і досі, при цьому, як вже йшлося, говорять не тільки про маскулінність, але й про упередженість до хлопців та основне джерело певних гендерних установок - так званий «прихований навчальний план» (курукулум), який «криється» в організації самого закладу, в стратифікації вчительської професії, змісті предметів та стилі викладання, тобто в тому, що засвоюється учнями на додачу до змісту основної навчальної програми у процесі вивчення навчального матеріалу [5, с. 460], що дозволяє визнавати його (курукулум) одним із засобів соціального контролю, який сприяє формуванню відповідних установок особистості на все наступне життя.

Таким чином, те що «справжні чоловіки не плачуть», не грають у «дівчачі ігри», повинні дарувати подарунки та битися за «своїх дівчат», хлопці дізнаються, спостерігаючи за поведінкою оточуючих, запам'ятовуючі їх настанови, оцінки, відчуваючи булінг та стигматизацію, у разі порушення якихось неписаних правил та втрачаючи довіру, не виправдовуючи очікувань, які побудовані на цих правилах і традиціях та, маючи своїх дітей, намагаються захистити їх від тих неприємностей, які зазнали самі, підтримуючи тим самим існуючий стан гендерної нерівності. Дійсно, необхідно бути досить сміливим, щоб долати культурний опір, але, як доводить практика та існуючий досвід (і побутовий, і науковий, і соціальний), слід один раз спробувати «зломити систему» й інші захочуть тебе наслідувати. На жаль, як показало наше

дослідження вітчизняних та європейських публікацій, нам є над чим працювати і на що звернути увагу, коли ми намагаємося виховувати особистість, яка вільна «бути собою».

З метою отримання емпіричної інформації, яка б допомогла зробити певні підсумки щодо визначеної проблеми культури гендерного виховання, ми провели анкетування (за допомогою Google-форми), яке тривало 2 дні і не може претендувати на репрезентативність, але все ж дає певний матеріал для роздумів. Ми попросили респондентів позначити ті твердження, з якими вони не згодні. На жаль, нам майже не вдалося почути думку чоловіків, через переважну більшість не відповідачів, а відповідачок, але, якщо припустити, що всі діти традиційно виховуються частіше жінками (мамами, бабусями, виховательками, вчительками), то думка тих, від кого в певній мірі залежить результат цього виховного впливу також є досить цінним.

Отже, на опитування відгукнулася 41 особа, «переможцями» із запропонованих тверджень, з якими більшість респондентів не згодна, стали наступні:

1. Дівчата і хлопці повинні навчатися в школі окремо – 73,2 %.
2. Чоловік, що плаче – проявляє слабкість – 63,4 %.
3. Вища освіта сьогодні не є обов'язковою для чоловіків – 56,1 %.
4. Рожевий – це колір дівчат – 56,1 %.

Якщо подивитися на відповіді осіб чоловічої статі (їх було 22 %), то рейтинг відповідей буде наступним:

1. Чоловік, що плаче – проявляє слабкість – 89 %.
2. Рожевий – це колір дівчат – 79 %.
3. Дівчата і хлопці повинні навчатися в школі окремо – 56 % .
4. Вища освіта сьогодні не є обов'язковою для жінок – 56%.
5. Добре заробляти – це гідно справжнього чоловіка – 56%.

Отже, як видно, для хлопців важливо мати право на емоції, вони за руйнування певних стереотипів щодо кольорів та за те, щоб їх гідність не асоціювалася з їх заробітками. Приємно, що думки більшості, не зважаючи на стать, співпадають. Але які ж пункти отримали найбільшу згоду і поступилися названим? І це наступні:

1. Нормальним для дівчинки є піклуватися про свою зовнішність – 9,8 %.
2. Існує лише дві статі: чоловіча і жіноча – 17,1 %.

3. Хлопчики і дівчатка є різними від народження – 19,5 %.
4. Добре заробляти – це гідно справжнього чоловіка – 31,7 %.

У переліку були й інші твердження. Так, четверте місце в загальному результаті (по 51,2 % відповідно) отримали такі позиції: короткі зачіски позбавляють дівчат жіночності; мовні зміни типу – «директор – директорка», «лікар – лікарка», «декан – деканесса», «член – членкиня» – не потрібні, бо сприйняття змісту не змінюють, отже – навіщо; вища освіта сьогодні не є обов'язковою для жінок; хлопчик повинен хоча б раз у житті побитися; гомосексуальні шлюби – це символ свободи.

Як бачимо, результати неоднозначні і демонструють з одного боку певний прогрес, що проявляється у несприйнятті одних гендерних стереотипів (короткі зачіски у дівчат та бійка як обов'язків атрибут «чоловічої культури»), а з іншого боку – сумнів і незгоду щодо інших (лінгвістичні зміни і розуміння їх впливу на свідомість людини, несприйняття гендерних ролей, що відрізняються від гетеросексуальних, підтримка традиційних уявлень щодо ролі чоловіка в суспільстві - майже 70 % «оцінюють» чоловіка по його здатності заробляти, а отже – утримувати себе та свою родину, не впевнені і щодо вищої освіти для дівчат (невелика різниця на користь хлопців), що можна трактувати як переважання стереотипів «побутового сексизму»).

Неоднозначним є і ставлення до окремого навчання хлопців і дівчат, бо такі практики існують і дають непоганий результат. Наприклад, досвід роботи Колегіуму Старого Таллінна (офіційна назва – Collegium Educationis Revaliae, CER), де навчаються понад 1000 учнів, роздільне навчання застосовують з 1-го до 9-го класу. Однак хлопці й дівчата разом вчать на уроках музики та співів, а також на позакласних заняттях [7]. В основу такого підходу покладене врахування темпу навчання, мотивації, способів засвоєння матеріалу та інші фактори, що відрізняються у представників різних статей в різних вікових групах. Безумовно, все це є досить дискусійним, але надає свободу вибору і свідчить про те, що не існує однозначно вірних відповідей і рішень для всіх, як і не існує звичного для нас поділу лише на дві статі.

Підводячи підсумки, можна стверджувати, що результати наших розвідок доводять важливість теми, яку ми актуалізували в нашому дослідженні: значна кількість респондентів потенційно орієнтовані і демонструють трансформацію традиційних гендерних установок в окремих питаннях, але в цілому понад 80 %

підтримують певні стереотипи щодо статі і не є обізнаними щодо цього питання, несвідомо транслюючи їх на інших і в цьому їм «допомагають» поради і візуальний контент Інтернету. Але при цьому, нами зроблені важливі зауваження і наведений позитивний досвід тих, хто виступає за гендерну рівність як умову здоров'я і безпеки, свободи від руйнівних стереотипів і дискримінації за вигаданими умовностями та помилковими висновками.

Література:

1. Все про виховання хлопчиків. URL: <https://osoblyva.com/vse-pro-vyhovannya-hlopchykiv/>.
2. Кудрявцева Н. С. Проблема перекладності в світлі лінгвістичного релятивізму. URL: http://philology.knu.ua/php/4/7/Studia_Linguistica_5_1/461_464.pdf
3. Павло Зигмантович, сімейний психолог. Виховання хлопчиків: відповіді на питання. URL: http://psychologis.com.ua/vospitanie_malchikov_dvoe_zn_otvety_na_vopros_u.htm
4. Перцова І. Виховання хлопчиків: як виховати справжнього чоловіка. URL: <https://notabene.info/ua/materynstvo/358-vikhovannya-khlopchikiv-yak-vikhovati-spravzhnogo-cholovika.html>.
5. Самойленко Н. І. Передумови виникнення гендерного підходу у педагогічній науці. *Молодий вчений*. 2016. № 6 (33). С. 458–461.
6. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы. Москва: Издательство «Ad Marginem», 1999.
7. Юрченко О. Хлопці мінус дівчата: навіщо в естонській школі практикують роздільне навчання. URL: <https://osvitoria.media/experience/hloptsi-minus-divchata-navishho-v-estonskij-shkoli-praktykuyut-rozdilne-navchannya/>.
8. Як правильно виховувати сина. URL: <https://pogliad.ua/ru/news/ukraine/yak-pravilno-vihovuvati-sina-244062>
9. 9 правил виховання хлопчика: ніколи не смійтеся над сином! URL: <https://ukrainians.today/9-pravyl-vyhovannya-hlopchyka-nikoly-ne-smijtesya-nad-synom/>.

10. Hall R., Sandler B. The Classroom Climate: A Chilly One for Women? *Project on the Status and Education of Women*, Association of American Colleges, Washington, D.C., 1982. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED215628.pdf>.
11. Toub M. How not to raise a sexist pig. URL: <https://www.todayparent.com/family/parenting/how-not-to-raise-a-sexist-pig/>.
12. Гендерна роль. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Гендерна_роль.